

Az elodázhatatlan élet

Nemecsek Ernőtől Toldi Miklósig

Beszélgetés Jerzy Snopek irodalomtörténésszel,
a Lengyel Köztársaság nagykövetével

– Az irodalom iránti következetes érdeklődés jellemezte általános iskolai és gimnáziumi éveidet? Vagy volt valami meghatározó élmény, amely kifejezetten az irodalom felé irányította életpályádat? És egyáltalán mennyiben élt a családban az irodalom?

– Gyermekkoromat egy közép-pomerániai kis faluban töltöttem, amely harminc kilométerre fekszik a Balti-tengertől. Ott születtem. Otthonunkban viszonylag sok volt a könyv, és mindnyájan kedvtelve olvastunk. Különösen édesanyám és az öt évvel idősebb bátyám, aki sajnos már nem él, 1978-ban balesetben meghalt. Emlékezetembe vésődött, hogy anyám – aki a háború kitörésekor tizenöt éves volt, és jóval a háború után esti iskolán érettségizett le, akárcsak az apám – mennyire alaposan ismerte a lengyel klasszikus irodalmat, mind a prózát, mind a költészetet. Karon ülő koromban kívülről fújta nekem Kochanowski gyászdalait és Mickiewicz hosszú balladáit. Anyám szavalatai révén máig hatóan hosszú versrészletek ivódtak belém. Az általános iskola alsó tagozatában irodalmi neveltetésem kétirányú volt. Az egyiket az iskolai olvasmányok jelentették, vagyis Maria Konopnicka *A törpékről és az árva Marysiáról* című meséje, Julian Tuwimnak, *A mozdony* és *A Trombitás Elefánt* című verse, valamint a gyermekirodalom egy másik rangos képviselőjének, Jan Brzechwának a versei és az

egész klasszikus gyerek-, illetve – kissé később – ifjúsági irodalom.

– És A Pál-utcai fiúk?

– Mi az hogy! Tizenegy éves koromban legkedvesebb olvasmányom lett. Azon a tavaszon súlyos skarlátbetegség döntött ágynak, napokig feküdtem elaléltnan, és amikor lement a lázam, gondolatban Budapesten találtam magam. Ezen emlékezetes betegség idején ragadtott magával Szergej Mihalkov *A herceg és a koldusa*, valamint a *Timur és csapata* című orosz ifjúsági regény, amelynek szerzője – ha jól emlékszem Gajdar volt. Az említett kétirányúság jegyében ugyanekkor olvastam el anyám példáját követve több „felőtt” regényt: Dumas-nak *A kaméliás hölgyét*, Tolsztoj *Anna Karenináját*, Henryk Sienkiewicznek *A Polaniecki családját* és Françoise Sagan egy akkoriban nagy feltűnést keltő regényét. Anyám minden szabad percében ezeket a könyveket bújta (*A kaméliás hölgyet* azonban nem ajánlotta nekem!) A harmincegy évesen balesetben meghalt Ryszard bátyám példáját csak részben követtem az olvasmányokat illetően. Őt az élet férfiasabb része érdekelte, az, amelytől én meglehetősen idegenkedtem: bányászat, tenger, repülés, katonaság. Nem vonzottak se kedvenc olvasmányai, se azok szerzői: Janusz Meissner, Franciszek Fenikowski, Jerzy Pertek és a többiek. Emlékszem a hosszú őszi-téli estékre, a hatalmas konyhában álló asztalra, rajta

egy kosár alma... Az egyik oldalon Ryszard, vele átellenben barátja, Stefan – mindketten beletemetkezve a könyvbe. Az olvasási szenvedélyt időnként megelőzte a filmélmény. Nagyon elementáris hatással volt rám és iskolatársaimra a Sienkiewicz regénye alapján forgatott *Keresztesek* című film. Mindnyájunkon – később megtudtam, hogy alighanem az egész lengyel kamaszfiatalságon úrrá lett az íj- és nyílgyártó szenvedély, s mindazon fegyverek elkészítése, amelyeket a lovagok Grunwaldnál használtak! Így volt ez az indián-western-témával is: előbb a filmek, aztán James Femimore Cooper és May Károly könyvei. A legmaradandóbban azonban *Az indián* című, cselekményét illetően Chilében játszódó regény hatott rám, amelynek szerzőjére nem emlékszem. Nagyszombatról vasárnapra virradó egész éjjel olvastam az ágyban. A konyhából orromba szüremkedtek a húsvéti étkek illatai, amelyeket áthatott a szomszéd szoba frissen felpasztázott padlózatának szaga. Ez 1967-ben történt, s mintha a gyermekkor olvasmányaitól vettem volna búcsút. Némelyikükhöz a gyermekeimmel tértem vissza, noha ők már újabb dolgokat és rengeteg magyar könyvecskét, könyvet olvastak. Mások újraolvasására váratlan ösztökélést érzek, s ilyenkor sohasem csalódom; legutóbb, fél évszázad múl-

tán Selma Lagerlöf *Nils Horgerson csodálatos utazását* és Kornel Ujejski *Maraton* című poémáját olvastam el. Újra és újra visszatérek gyermekkorom egyik legkedvesebb könyvéhez, Jan Parandowski *Mitológiájához*.

– *Mely írók, költők hatottak rád, formálták tudatodat kamaszkorodban?*

– Ha megengeded, még egy vilanásnyira visszatérnék a gyermekkoromhoz, mert eszembe jutott, hogy nemcsak könyvmolyok voltunk, hanem szenvedélyesen sportoltunk is. Bátyám versenyszerűen atletizált és bokszolt, reménytelen sikerekkel, de mindkét sportágnak hamar hátat fordított. Én nem voltam olyan sikeres, mint ő, de tizenöt éves koromig még azt a reményt tápláltam magamban, hogy egyszer olimpiai bajnok leszek. A sportszenvédély az én esetemben nemcsak a sportolást jelentette, hanem azt is, hogy rengeteg időt szenteltem a sportsajtónak és az ilyen témájú könyveknek. Így szereztem tudomást a magyar sporteseményekről, mindelelőtt a labdarúgókról, vívókról és bokszolókról is. De ha a középiskolai irodalmi feltöltődésemről van szó, annak egyre táplálóbb forrását a költészet jelentette. Rengeteget olvastam, s a költészet a lelkem mélyéig áthatott; a költészet illetően friss és érzéki befogadása, feldolgozása egyetemi tanulmányaim végéig tartott. E korai, középiskolás időszakból már nemcsak Adam Mickiewicz vagy Juliusz Słowacki (az utóbbi gyermekkoromban közelebb állt hozzám, mint az előbbi, s *A Pestisesek apja* című poémáját szinte kívülről tudtam) versei hatottak rám elemi erővel, hanem mintegy saját felfedezésemként Stanisław Wyspi-

ański, Bolesław Leśmian, Julian Przyboś, Krzysztof Kamil Baczyński költészete és Stanisław Pięta néhány verse is elvarázsolt. Az egyetem első évében mindenekelőtt Józef Czechowicz csatlakozott hozzájuk, s rövidesen Czesław Miłosz is *Arian Zieliński énekei* című „verscsokrával”. A középiskolában az orosz tanárnőnek köszönhetően, aki született orosz volt, megszerettem Alekszandr Blok, Szergej Jeszenyin, Oszip Mandelstam és Anna Ahmatova költészetét. Nem beszélve Puskinról, akinek több versét ma is oroszul tudom idézni. A prózát illetően a szerelmi tematikájú regények, s főként elbeszélések érdekeltek igazán. Jarosław Iwaszkiewicz, Ivan Turgenyev idevágó elbeszélései, Sienkiewicz *Hania* című novellája, Stefan Żeromski *Sziszifuszi munka* című regénye... Bizonyára tett szert volna Márai Sándor *Bébi vagy az első szerelem* című regénye, ha akkoriban el tudtam volna olvasni.

– *Mikor határozta el, hogy lengyel szakra felvételizel, s hogyan emlékszel a felvételi vizsgára? A legenda szerint vállig érő hosszú hajjal jelentél meg, igaz-ez?*

– Annak dacára, hogy egész gyermekkori létemet áthatotta az irodalom, a lengyel szak mellett a szó szoros értelmében az utolsó pillanatban, vagyis érettségikor tettem le a garast. Számos dolog érdekelt, s az irodalmat mondhatni privát időtöltésnek tartottam, olyasminek, amit meg kell ismerni, de nem feltétlenül kell stúdiumnak tekinteni. Talán a felnőttek, köztük a szüleim hatására hatodikos koromig érlelődött bennem az irodalom melletti elkötelezettség. Ekkor azonban a mi falusi iskolánkban megjelent egy tanfelügyeleti bizottság, és felmérést készített fizi-

kából. Olyan jól szerepeltem, hogy ezt követően elbeszélgetésre is behívtak, s tanítóm pártfogó figyelmébe ajánlottak. Ettől olyannyira fejembe szállt a dicsőség, hogy hirtelen vonzódást éreztem a természettudományi tárgyakhoz, noha fizika- és matematikatanárom részéről nem tapasztaltam semmiféle késztetést. A véletlen úgy hozta, hogy két évvel később kimaradt az a buszjárat, amellyel a slupski középiskolába utaztam volna felvételizni az anyám kíséretében. Végül pont az említett tanár vitt el Syrenka gépkocsijával. Elkéstem, s csak a felvételi bizottság jóváhagyásával tehettem matematikából írásbeli vizsgát. Minden példát megoldottam, köztük azokat is, amelyekért – egyedülként – dupla pontszámot kaptam. Ennek következtében elnyertem későbbi tanáromnak, dr. Stefan Rynkiewicznek a rokonszenvét, aki négy év alatt egyetlen egyszer hívott ki a táblához, amikor is elterjedt, hogy kivételez velem, mert a kedvence vagyok. A középiskola három évében figyelmemet a matematikára, fizikára és a kémiára összpontosítottam, noha az irodalom iránti szenvedélyes érdeklődésem is fellángolt Wyspiański életműve iránt, akinek születése századik évfordulóját nagy pompával ünnepelték meg akkortájt Lengyelországban. Az érettségi évében lengyel tanárnőm, Danuta Rachelska asszony befolyására a természettudományos csoportból átmentem a lengyel csoportba, ami következményeiben egyet jelentett azzal, hogy lengyel szakra jelentkezem. Birtokomban volt akkor már híres professzoraink, többek között Kazimierz Kuratowski és Wacław Sierpiński – matematika-könyveinek gyűjteménye. Szívfáj-

dalom nélkül elcseréltem irodalmi művekre.

– *És a hosszú haj?*

– Ja, hogy a hosszú haj... E téren valamit bizonyára összekevertél. Akkoriban, mint emlékszel, valóban divatos volt a hosszú hajviselet. A Beatles, Woodstock korát éltük, a mi legdrágább kincsünk Niemen volt, a titekek közül az Omegában fellépő Kóbor tűnt ki, de az iskolai szabályzat legfeljebb gyufaszál-hosszúságú haját engedélyezett. Csak a nyári szünetben növeszthettünk hosszabb frizurát. A hosszú hajjal kapcsolatos legenda bizonyára első magyarországi látogatásaimat taglaló beszélgetéseinkben gyökerezik (és keletkezésében talán Mártának is szerepe volt). E beszélgetések során számolhattam be nála, menyaszszyonynnál, mostani feleségemnél Hatvanban tett bemutatkozó látogatásomról. Valóban vállig érő hajjal jelentem meg, ami mostani fizimiskám alapján nehezen hihető. Leendő apósom, a hatvani gimnázium igazgatója, a minden tekintetben kiváló, de tüntetően konzervatív ember szerfelett bizalmatlanul mért végig, majd elkérte személyi igazolványomat. Márta szerint azért, mert bemutatkozásakor nem értette meg a nevemet. De én tudom, amit tudok. E jelenetet nemegyszer idéztem tréfálkozva föl...

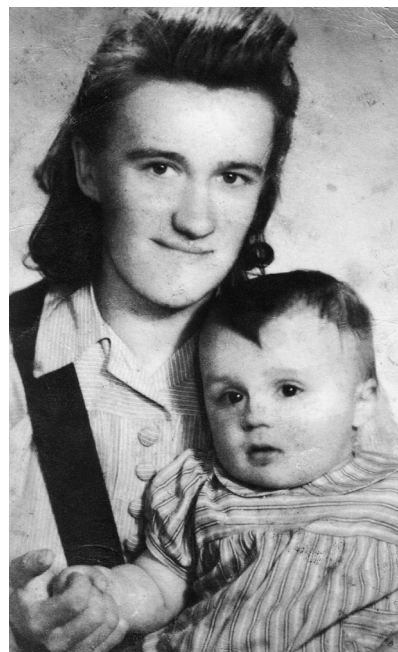
– *Egyetemi tanáraid közül kikre emlékszel vissza és miért?*

– Az az igazság, hogy több középiskolai tanárom, köztük a már említett Stefan Rynkiewicz matematikatanár és Danuta Rachelska lengyel tanár emlékét véstem mélyen a szívembe. Az előbbi sorsa – mint később megtudtam – viharos volt. Nemsokkal egyetemi tanulmányaim befejezése után vé-

letlenül találkoztam vele. Akkor is arról győzködött, hogy rosszul választottam. Lengyel tanárommal nem találkoztam; 1987 májusában, amikor egy alkalommal Budapestről, ahol akkor az ELTE-n lektorként dolgoztam, hazautaztam. Elhatároztam: elmegyek az iskolánkba, hogy az egy évvel azelőtt megjelent könyvemét átnyújtsam neki. Csak a folyosón írtam be a neki szóló dedikációt, majd a titkárságon megkérdeztem, hogy hol találhatom egykori lengyel tanárnőmet. Közölték, hogy néhány évvel azelőtt rákban meghalt. Ma már kevesen élnek egykori középiskolai tanáraink közül. A Varsói Egyetem lengyel szakán Zdzisław Libera professzor állt a szívemhez legközelebb, hozzá írtam a szakdolgozatomat. Jó szívvel emlékszem Roch Sulimára, a kiváló és eredeti gondolkodású kultúrantropológusra, akihez később munkatársi viszony fűződött, de azt nem mondhatom, hogy tudományos fejlődésemre hatással lett volna.

– *Egyetemi éveid során közelebbi kapcsolatba kerültél-e olyan diáktársakkal, akik később jelentős tudományos, művészeti pályát futottak be?*

– Sorolhatnám évfolyamtársaimat, akik sokra vitték választott pályájukon. Nem kis hányaduk ma egyetemi professzor, a Lengyel Tudományos Akadémia magas beosztású munkatársa, de vannak köztük kiváló írók, költők, filmrendezők, televíziós producerek, fontos országos intézetek igazgatói, főszerkesztők. Nem akarok nevet sorolni, mert a magyar olvasóknak nem sokat mondanak. Egyetemista koromban, mint tudod, a túlpárti Varsóban, vagyis Pragában a híres Kicki utcai diákszállóban laktam, ahová gyakran

Édesanyja és bátyja

benézett Edward Stachura. Az akkor közgazdaságtant vagy politológiát tanuló „Kicki utcai” ismerőseim közül később jó néhányan sokra vitték, s többen ma is fontos állami tisztségeket töltenek be.

– *A magyar kultúra iránti érdeklődésed kizárólag az egyetemen megismert Gedeon Mártának, majdani feleségednek köszönhető, vagy már korábban is felfigyeltél a magyarokra? Ha igen, miért?*

– Márta ebben játszott döntő szerepe megkérdőjelezhetetlen. Mint tudod, mindig nyitott voltam a világra, és rengeteg dolog érdekelt. Ebből aligha sül ki mindig jó dolog. Eljön az életben az a pillanat, amikor egy dologra kell összpontosítani. Igaza van a közmondásnak: aki sokat markol, keveset fog. De a mindent birtokba venni akaró kíváncsiság, érdeklődés erősebbnek bizonyult nálam. Mondható az is: becsvágyó voltam. Talán említettem neked, hogy húszévesen az első egyetemi vakáció során egyszerre tanultam olaszul és németül, s lelkes hevületemben elkészítettem azon nyelvek listáját,

A kis Mártával Hatvanban, 1977. január 24-én

amelyeket – terveim szerint – meg akartam tanulni. Tíz nyelvet írtam fel, de a magyar nem szerepelt köztük. Számomra ez a nyelv teljességgel egzotikusnak tetszett. Hogy figyelmemet felkeltették-e azelőtt a magyarok? Középiskolás korom derekán szenvedélyesen érdeklődtem a filmművészet iránt. Bűvöletükben tartottak Jancsó Miklós eredetiségükkel ható filmjei. Ismertem néhány magyar dalt is, köztük persze a *Gyöngyhajú lányt*. Tudtam, ki Liszt Ferenc és ki Bartók Béla. Sokat tudtam a magyar sportról, a régi bajnokokról is, mert tanultam az Olimpiai Játékok történetét. A magyar irodalomról viszont szinte semmit sem tudtam. Ismeretem néhány névre – Balassi Bálint, Petőfi Sándor, Jókai Mór és persze *A Pál utcai fiúk* írójára – korlátozódott. Egy évfolyamtársam hívta fel figyelmemet Weöres Sándor kötetére, amely *Ukryty świat* címmel ekkoriban jelent meg Lengyelországban. Lengyel szakosként olvastam Lukács Györgynek *A regény elmélete* című munkáját. Varsóban, a kollégiumban Márta ágya fölött ki volt tűzve egy papírlapocska, rajta valamilyen vers; fel-

keltette érdeklődésemet a szerző „lengyel” neve: Pilinszky. Igazából azonban akkor nyíltam ki Magyarországra, amikor odautaztam.

– *Mikor jártál először Magyarországon?*

– Amikor kapcsolatom Mártával már komolyra fordult. Első magyarországi utam hozzá, 1975 júliusára datálódik. A több mint egy hónap zömét Hatvanban töltöttük. Bemutatkozásul akkor igazoltatott leendő apósom, mint említettem. Nem sokat utaztunk. Egyszer elruccantunk Budapestre, de Márta nővérével és annak férjével egy hétre ellátogattunk Erdélybe is. Leendő sógorom rokonainál szálltunk meg Kolozsváron. Egy régi Skoda Octaviával jártuk be a legszebb erdélyi tájakat. El voltam bűvölve. Még nem tudtam magyarul, de nem mertem felállni az asztaltól, amikor az idősebbek még ültek. Elmélyedve hallgattam hosszas eszmecseréiket, noha egy szót se értettem belőlük. Összehúztam magam, mintha kéretlenül egy számomra érthetetlen titkos összejövetelen lettem volna. Egy adott pillanattól fogva megéreztem, hol végződnek és hol kezdődnek az

egyes szavak. Apránként már ott megértettem az egyes szavak jelentését, s lelkesedésemmel köszönhetően tetemes haladást értem el a nyelvismeretben. Amikor egy hónap múltán visszatértem Lengyelországba, több magyar könyv lapult a bőröndömben, többek között József Attila verseskötete, s Gyertyán Ervinnek a róla írt népszerűsítő monográfiája, valamint Pilinszky János *Szálkák* című könyvecskéje, amelyet Mártától kaptam születésnapomra. A Varsóban vásárolt szótár segítségével bravúros eltökéltséggel vettem bele magam az olvasásba. Oly eredményesen, hogy ősszel már több általam magyarul írt verset küldtem Mártának. Ezek máig mulattatják őt. Az erdélyi vidékek és a magyar tájak varázsa, merthogy Balatonbogláron is voltunk, a szerelemtől áthatott nyár keretébe illeszthető Budapest pompázata, mindez együttesen azt eredményezte, hogy mind a szerelemnek mondott érzelem, mind a Magyarország iránti vonzódásom, s rajongásom mindenért, ami magyar, óráról órára, napról napra fokozódott.

– *Miből írtad a szakdolgozatodat? Tanáraid tudatában voltak képességeidnek?*

– Nos, ezen első „magyar nyári vakáción” fogtam bele a szakdolgozat írásába, mint már említettem, Zdzisław Libera professzor keze alatt. Értekezésem a lengyel felvilágosodás korának egyes meghatározó verseiben kimutatható vallásos szabadkőművesség jelenlétét érintette. A lengyel szakkal párhuzamosan két éven át szociológiát is tanultam, s ezen a szakon lobbant fel érdeklődésem a jelzett kérdéskör iránt. Ha jól emlékszem, 1976. június 25-én került sor szak-

dolgozatom védésére. Négy nappal később a varsói Házasságkötő Palotában Libera professzor sok boldogságot kívánt nekünk új életutunkon. E kívánságok annak csábító bizonygatásával végződtek, hogy a nyári szünet után a Lengyel Filológiai Intézetben találkozunk, mivel azt javasolta az egyetem vezetésének, hogy alkalmazni kíván az általa vezetett Felvilágosodás-kori Tanszéken. Szavai némileg csillapították a közeljövővel kapcsolatos aggodalmamat, amely szálkaként vándorolt bennem. A jövő ugyanis szerfelett ködösen körvonalazódott. Még ha az egyetemi állás be is jött volna, miután ki kellett költöznöm a Kicki utcai kolégiumból, Varsóban nem volt fedél a fejem fölött. A néhány órával azelőtt feleségül vett Márta a Visztula-parthoz közel eső Tanítók Házában két napra kibérelt szobába lépett be oldalamon. Másnap elutaztunk Hatvanba, ahonnan a templomi esküvő után Egerbe vezetett a nászutunk. A számomra emlékezetes gyönyörű, napfényes, szerelmes nyár, amelynek érzéseit az újabb és újabb magyar élmények is gazdagították, apránként végéhez közeledett, s egyre gyakrabban vetett rám fekete árnyat a jövő iránti nyugtalanság. A giereki Lengyelországba vetett hit mind világosabb idöket élt át, s júniusban már teljes valóságában megmutatkozott, lerombolva „az egyre erőteljesebb Lengyelország” illúzióját, ahol az emberek majd bőségben élhetnek. A radomi és az ursusi munkásmegmozdulások és a kommunista hatalom megtorló válaszlépései szétverték azt az édeni képet, amelyet a hivatalos propaganda aprólékos gondossággal alakított. A lengyel polgárok egy része azonban már régen tisz-

1987 szilveszterén a Kovács családnál, Felczak professzor és Kiss Gy. Csaba társaságában

tában volt velem, hogy a festett illúzióknak nem sok köze volt a mind áthatóbban csikorgó valósághoz. Félig-meddig öntudatlan aggodalmaim miatt, hogy meglesz-e az állásom a Varsói Egyetemen, a Lengyelországban lejátszódó politikai eseményekről érkező mind riasztóbb hírek nyomán sajnos beigazolódta. Szeptember 20-án tértem vissza Varsóba, s nyomban felhívtam Libera professzort. Kérdéseimre nem adott határozott választ, hanem meghívott magához beszélgetni, ahol arról tájékoztatt, hogy a státuszok zárolása miatt a tanársegédi állásokra tett valamennyi javaslatot – egy kivételével – elutasították. Hozzáfűzte, hogy nagyon sajnálja, s hogy tájékoztatni igyekezett az Irodalomtudományi Intézetben folyó doktori felvételi vizsgákról. A Varsói Egyetem valamennyi szépményű tanársegéd-jelöltje – sikerrel – vette az akadályt. A lesújtó híreket a Professzor azzal a javaslattal próbálta elviselhetővé tenni: nyújtsak be kérvényt a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének igazgatóságához, hogy alkalmazzanak a Felvilágo-

sodás Osztályán tudományos segédmunkatársként. Közölte, hogy kérvényemet írásban támogatja. Úgy tettem, ahogy tanácsolta, de alig hittem igyekezetem sikerében.

– *Mi volt az első megbízásod a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében?*

– Amikor megkaptam az áhított állást, és a munkaszerződést aláírták, a személyzetis magához kéretett, és könnyes szemmel megkérdezte, hogy tényleg nem vagyok Varsóban állandó lakosként bejelentve? Bólintásomra kétségbeesetten közölte: akkor őt most elbocsájtják, mert alkalmazásom feltétele az, hogy varsói lakos vagyok. Azzal érveltem, hogy állandó varsói munkahely híján esélyem sem volt, hogy az állandó bejelentkezési lapot kitöltssem. E pöre igazság hallatán a személyzetis a fejéhez kapott, és talán még el is mosolyodott. Legalábbis akkor az volt az érzésem. Később e bonyodalmat a körülmények szerencsés összejárása és az emberi segítőkészség folytán sikerült megoldani, de ez már egy másik történet. Az Irodalomtudományi Intézetben egy időre le kellett mondanom

becsvágyó terveimről, mivel egy nagy közös vállalkozás segédfeladataival bíztak meg: a lengyel felvilágosodás nagy költészeti antológiájához a szövegek forrásait kellett meghatároznom, valamint a *Lengyel felvilágosodás irodalmi lexikonjának* – s a vállalkozást illetően ez jelentősebb volt az előbbinél – névmutatóját összeállítanom. Végül a név- és tárgymutató több mint száz oldalt tett ki. Meglehetősen mostoha körülmények között dolgoztam, mert az egyetem után egy éven át „csöves” voltam. Az alkalmi diákszállásokon cédulák ezreit rakosgattam szét a padlón, s jószívű diáktársaimnak, akik befogadtak, nem nagyon akaródzott órákon át egy helyben szobrozni.

– *A rólad szóló legenda szerint a Te nevedhez fűződik két felvilágosodás kori lengyel költő felfedezése. Szólnál erről bővebben?*

– Ezt talán az ELTE Lengyel Tanszékének tanára, Király Nyina terjesztette? Részt vett azon a felvilágosodás korának szentelt varsói konferencián, amelyen én is először szerepeltem. Bemutakozó előadásomat a lengyel felvilágosodás ismeretlen költőiről tartottam. Legalábbis a címben nagyképűségem révén így szerepeltek, s ez a tapasztalt kutatók körében némi megdöbbenést keltett, de végül is jól fogadták bemutatkozásomat. Az egyik „ismeretlen” költővel később sokat foglalkoztam, így beépült a kutatói tudatba. Az igazság azonban az, hogy nem volt teljesen ismeretlen, inkább csak a felejtésnek esett áldozatul.

– *Mi volt a doktori értekezésed, és megjelent-e nyomtatásban?*

– Doktori értekezésemet 1980-ban védtem meg, s néhány évvel később *Megnyilatkozás és Felvi-*

lágosodás címmel megjelentette a rangos wrocławai Ossolineum Kiadó. A könyvet elismeréssel fogadta a tudományos közélet, s megkapta az Aleksander Brücknerről elnevezett legrangosabb akadémiai díjat, s más irodalmi díjat is „begyűjtöttem” általa. Magyarországon Hopp Lajos irodalomtörténész ismertette a Helikon hasábjain.

– *1981-ben megnyerted az ELTE Lengyel Tanszékének lektori állását. Végül csak 1985-ben tudtad e helyet elfoglalni... Miért? És hogyan emlékszel vissza magyarországi tanári munkásságodra?*

– Szeptemberben már mindent összecsomagolva utazásra készen álltunk. Reménytelenül örömmel készültünk Budapestre, amikor hirtelen telefonáltak az Intézetemből, hogy azonnal jelentkezsem az igazgatónál. Az igazgató jó ismerősöm, a felvilágosodás korának kiváló kutatója, Mieczysław Klimowicz professzor volt. Rendkívül feldúltan fogadott, s közölte, hogy a Lengyel Tudományos Akadémia hivatalából arról tájékoztatták, hogy kiutazásom engedélyezését visszavonták. E hír lesújtott, s alig tudtam kinyögni a kérdést: miért? Igazából fogalmam se volt, hogy mi történhetett. A professzor azt mondta, tudja, miről lehet szó, s megpróbált közbenjárni, de már – villámgyors eljárással – valaki más elfoglalta a helyemet. Később megtudtam, hogy a dolog két-három héttel azelőtt dőlt el. Akkor, amikor – legnagyobb meglepetésemre – behívtak a Bemowo nevű kerület rendőrkapitányságára, és tanácsokkal láttak el kiutazásom előtt, majd arra ösztököltek, hogy gyűjtsék bizonyos híreket, s azokat juttassam el az illetékes helyre. Távol állt tőlem a rendíthetetlen

hős szerepe, de amikor rájöttem, miről van szó, igyekeztem együgyűnek mutatkozni, és keneteltettem fel a rendőröknek. Volt, amire elmosolyodtak, majd legyintve elengedtek. Mindezt nem vettem komolyan, de kiderült, az életemre – az életünkre – végül is komoly kihatása volt. Ha kiutazásunk 1981 őszén sikerült volna, elkerüljük a Jaruzelski által bevezetett hadiállapotot. Egyébként az ezt követő hónapokban magyar rokonaink és barátainak azt tanácsolták, hogy költözzünk Magyarországra. Különösen Tarnai Andor professzor érvelt emellett, akit személyesen Varsóban ismertem meg. 1985-ös kiutazásomnak az volt az előnye, hogy nem lektorként, hanem előadó tanárként dolgozhattam az ELTE Lengyel Tanszékén. Ez elégedettebbé tett, mintha csak lektor lettem volna.

– *Mikor kezdted el a magyar irodalmat fordítani, és mi volt az első megjelent fordított munkád címe?*

– Az első általam lefordított irodalmi szöveg Mózsai Ferencnek *Az ismeretlen Isten* című terjedelmes novellája volt. Ha jól emlékszem, 1975-ben vagy 1976-ban jelent meg a Kortárs hasábjain. Választásom nem mondható véletlennek, mert Ferenc a sógorom, Márta nővérének, Máriának a férje. Mielőtt megismertem, sokat hallottam róla Mártától. Imponált, hogy a Lengyelországban könyvei révén ismert kitűnő író, Sánta Ferenc fia. Ráadásul a Nowy Wyrac című irodalmi havilapban akkoriban olvastam Feri *Születésnap* című elbeszélését, amely nagy hatással volt rám. Amikor megismertem a húszegynéhány éves fiatal író, és nem sokkal később ke-

zembe nyomta a Kortárs említett számát, anélkül hogy egyetlen szóval is biztatott volna, (eleinte titokban) nekiálltam a fordításának. Ez nagy merészség volt részemről, mert magyartudásom 1976 nyarán messze állt a csiszoltságtól. Lefordítottam és elvittem a Nagyvilág lengyel megfelelőjének, a Literatura na Świecie című havilapnak. Lenart szerkesztő elolvasta, s néhány nap múlva a szerkesztőségbe invitálva közölte velem, hogy az eredeti szöveg érezhetően jobb az átültetetténél. A fordítás alapos átdolgozását ajánlotta, s visszaadta a minden oldalán vörös tintával kidekorált kéziratot. Lenartnak a dicsérettel köszönő viszonyban se álló megjegyzései némileg elkedvetlenítettek, s így jobb időkre várva félretettem a fordítást. A kézirat egy idő után elkallódott... Ez az eset alázatra intett, és a következő fordító munkára már lelkiismeretesen felkészültem. Ezek csak 1979-ben jelentek meg: Pilinszky versei a Twórczość című legrégebbi lengyel irodalmi havilapban, a te verseid pedig a Literatura na Świecie hasábjain. Fordításaim ezt követően már sorra láttak napvilágot, méghozzá a legrangosabb irodalmi és kulturális lapokban, de megjelentek a *13 magyar költő* című antológiában is. Hozzá kell tennem: az igaz, hogy Mócsi Ferenc elbeszélése volt az első irodalmi mű, amit lefordítottam. Az első magyar szöveg fordításába azonban 1976 februárjában fogtam. Ez a híres orr-fül-gégész, Dr. Bollobás Béla értekezése volt, amelyet vélhetően a lányától, Enikőtől kaptam, aki Márta barátnője volt. Én nagy adag pökhendiséggel nekiálltam a lefordításának. Néhány nap múlva átadtam a kész szöveget.

Gyermekeivel

Máig sem tudom, legalábbis nem emlékszem, volt-e valami haszna.

– *Az ELTE Lengyel Tanszékén négy éven át kollégák voltunk. Egyszer, amikor nálatok jártam, szinte lázas állapotban találtalak. Elárultad az okát. Heteken át mormoltad magadban József Attila Eszmélet című versét, majd egyszer leültél, és térdeden egy papírlapot tartva, az egészet fél óra alatt kongeniálisan lefordítottad? Mi volt az első magyar vers, amit lengyelre átültettél?*

– Négy éven át lettünk volna kollégák? Én öt évre emlékszem, de nem ez a lényeges. Ami az *Eszmélet* fordítását illeti, az én emlékeimben nem él az általad sugallt drámai feszültség. Az igaz, hogy 1987-ben hosszú időn át József Attila és költészete bűvöletében éltem. Alighanem mindent elolvastam, amit róla írtak. Ennek az általános légkör is kedvezett, mert halálának ötvenedik évfordulóján rengeteg rádió- és tévéműsor szólt róla, és számos emlékező írást szenteltek neki. A szóban forgó vers szinte belém ivódott,

kívülről tudtam, s nem hagytam nyugodni. Egy ideig meg sem fordult a fejemben, hogy lefordítsam. Aztán nekiültem, s viszonylag gyorsan – persze nem fél óra alatt – lefordítottam. Hogy kinek a verse született újjá először „lengyelként” bennem, nem tudom, pedig emlékezni illene rá. Valószínűleg egy Pilinszky-vers.

– *A fordításodban megjelent József Attila-válogatás nagy sikert aratott 2005-ben. Ugyanez mondható el Pilinszky válogatott verseinek kötetéről, s a tavaly napvilágot látott Márai-versválogatásról is? Melyik „visszajelzésre” emlékszel legszívesebben?*

– Általánosságban elmondható, hogy a megelégedettség érzésével töltött el az általam fordított költők szerfelett szíves fogadtatása. Ennek bizonyító „dokumentumait” hosszan sorolhatnám. Nemcsak arra az inkább hivatalosnak mondható bizonyítékra gondolok, ami a Literatura na Świecie című világirodalmi folyóirat jutalma volt, amelyet az év legjobb költői fordításáért kaptam. Beszédesebbek

a recenziók és az esszék, s a rádió irodalmi műsorai, amelyek – közvetítéssel – hozzájárultak a magyar költészet népszerűsítéséhez. Ha valamit ki kellene emelnem, az *A fordítás művészete* című, rádióban heti rendszerességgel sugárzott műsor volt, amelynek visszhangjaként hallgatók százai írtak levelet a szerkesztőségnek, vagy telefonáltak be a szerkesztőknek. Voltak költészetnek szentelt szerzői műsorok, olyan, mint például a híres színészé, Andrzej Ferencé volt, aki kizárólag az én fordításaimban szavalt magyar költőket – a Varsóban élő kitűnő zongoraművész, Esztényi Szabolcs játéktól kísérve. Mindez szívmengető volt. A legemlékezetesebb azonban talán az az e-mail-levél maradt, amelyet egy úton lévő hallgató írt a Lengyel Rádióba közvetlenül nekem címezve. Az autóban hallgatta Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét Janusz Zakrzeński előadásában – aki egyébként a szmolenszki katasztrófában halt meg –, s megrendültségében félrehúzódott, és megállt, hogy magához térjen.

– Egyszer azt mondtad, mikor felolvastad Kiss Benedek és Utassy József verseinek fordítását, a közönség soraiból többen bravót kiáltottak... Annyira eltérő volna e magyar költők hangja lengyel kortársaikétól? Elismerően írtak Szócs Géza verseiről, akinek kötetét szintén neked köszönhetően látott napvilágot. Oláh János tavaly megjelent válogatott verseskötetének még számodra is meglepően lelkes kritikai fogadtatása volt...

– Valóban megtörténik, hogy a különféle költészeti rendezvényeken a közönség, különösen a női, érzelmileg elragadtatja magát, s ennek hangot ad. Ebben nincsen sem-

mi különös, azt is mondhatnám: szóra se érdemes. Mindez Magyarországon is előfordul. Emlékszem egy harminc évvel ezelőtti Utassy-estre az Eötvös Klubban, ahol jelen volt Bohdan Zadura lengyel költő is, akit ugyancsak meglepett, hogy könnybe lábad a verset hallgatók, különösen a női hallgatók szeme... Elképedt azon, hogy a közönség így fogadja be a költészetet. Azt mondta nekem, hogy ilyesmi Lengyelországban elképzelhetetlen. De évekkel később ugyanez a varsói Magyar Intézetben is megtörtént Oravec Imre költői estjén. Szeretnék tőle is megjelentetni egy kötetet. Oláh János verseskönyve különösen közel áll a szívemhez, és nagyon sajnálom, hogy nem együtt mutathattuk be, ahogy ezt 2015 novemberében krakkói találkozásunk során elterveztük. Örülök, hogy a lengyel kritikusok kitűnő költőt ismerhettek meg verseskötete által. Érdemes volna a Jánosról szóló lengyel méltatásokat a magyar olvasók számára is hozzáférhetővé tenni.

– *Munkabírásod legendás? Lefordítottad Bibó István válogatott tanulmányait, a magyar latinitást, de hadd ne soroljam: az internet eligazítja azokat, akik az általad fordított munkákra kíváncsiak. Miközben négy gyermeket neveltél, tanulmánykötetek tucatjainak, tanulmányok százainak vagy a szerzője, s műfordításaidnak se szeri, se száma. Beszelnél a munkamódszeredről?*

– Ne túlozz... Bárhogy kerülni igyekszem, válaszom szerfelett banálisra kerekedik: imádok dolgozni, az időnként nehéz munka kellemes, jó érzéssel tölt el, és megelégedettségemre szolgál. Persze, olykor nehezemre esik valamiféle új dologba belekezdeni... Ahogy Bohdan

Zadura mondja, az ember néha inkább cementeszákot cipelne, csak-hogy ürügye legyen nem belefogni az írásba. E gondokról szólva ismét a feleségemre kell hivatkoynom. Neki köszönhettem, hogy a négy gyermek mellett még a leg gondterhesebb időkben is tudtam dolgozni, mert magára vállalta a családi munkamegosztás jegyében rám háruló munka nagy részét, miközben évtizedeken át ő is keményen gürcölt. Mert hát azokat a gyermekeket csak el kellett tartani, csak fel kellett nevelni. Mindössze ennyi. Összefoglalva: nincs módszer, csak megszállottság!

– *Kapcsolatteremtésedben meghatározónak tartod a személyeséget, a kézfogást, az egymás szemébe nézést... A varsói Magyar Intézet titkáráként nem postára adtad, hanem személyesen vitted el a meghívókat... Igaz, ennek révén mindig telt ház volt az Intézet rendezvényein... Lételemed lett a kapcsolatteremtésnek ez a személyesége, amely elképesztő időt és energiát igényel. Miként veszed ennek most nagykövetként hasznát?*

– Pista, Pista... Az a negyven év óta tartó fránya barátság... Még egy-két kérdés, és halálra babusgatva érzem magam. Persze a meghívókkal való lótas-futás, a személyes kézbesítői találkozás amatőrségemről árulkodva akár rossz fényt is vethetne rám. Mit tehettem volna, ha boldogítani mindenkiket a magyar kultúrával akartam? Akár erőnek erejével. Néha azon tréfálkoztunk, hogy ismerőseim látásomra a kapualjakba húzódnak az utcán, hogy ne kelljen a Magyar Kulturális Intézet legközelebbi rendezvényére szóló meghívót átvenni.

– *Meglepett, hogy felkérték: légy a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete?*

– Teljességgel. E javaslat nehéz választás elé állított, bár ilyenben a múltban is volt részem. Az az életforma, amelyben az oktatási munkáról való lemondást követően az utóbbi években részem volt, álmaim netovábbjának mondható: magam osztottam be az időmet, rengeteget olvastam, írtam, fordítottam, s a társasági életre is futotta maradék erőmből. De úgy döntöttünk, élünk a lehetőséggel, és állunk a kihívás elé. Mi magunk is gondoltunk arra, hogy pár év múlva hosszabb időre Magyarországra költözzünk, ahol három leányunk él.

– *Tudom, évek óta tervezed, hogy lefordítod a Toldit és Arany János balladáit. Mi valósult meg-e tervből?*

– Mindenekelőtt szóljunk a *Toldiról*. Vagy tíz kiadásban megvan, így a delejében élek. Úgy gondoltam, hogy a jubileumi évre az egészszel elkészülök. De ahogy mondják: ember tervez, Isten végez, vagyis a Gondviselés szándékai kifürkészhetetlenek. Ma annyi a hivatali elfoglaltságom, hogy a lengyel *Toldiról* szőtt álmaim megvalósítását elodázom. De nem örökre...

– *Persze előbb még be kell fejezned a Petőfi-monográfiát. Mennyi van belőle kész, és mikorra tervezed a kiadását?*

– Tulajdonképpen készen van a könyv, de nem vagyok vele teljesen elégedett, s néhány részét szeretném átdolgozni. Biztosan megjelenik kiküldetési időm lejárta előtt.

– *A monográfia részére újrarendelt azokat a verseket, amelyekből idézel. Nem tervezed-e egy Petőfi-versválogatás kiadását a róla szóló könyvvel párhuzamosan?*

Szöts Gézával 1993-ban

– De igen. Szeretnék a monográfiával együtt egy karcsú Petőfi-verseskötetet is megjelentetni, benne *Az apostollal*.

– *Egy kicsit más téma: mely tulajdonságjegyeit becsüled a magyaroknak, s melyek azok, amelyekkel jobb volna, ha nem rendelkeznének?*

– Olyanoknak szeretem a magyarokat, amilyenek. Ha nem volnának hibáik, nem lennének önmaguk. Az is igaz, hogy erényeik nem oly hivalkodók.

– *Az Angliában élő kiváló polonista, Gömöri György egyszer azt mondta, hogy igazából feleséged, Gedeon Márta szolgált rá a „Magyar Kultúráért” kitüntetésre. Azért, hogy férjeként e kultúra elkötelezettjévé tett Téged... Mi erről a véleményed?*

– Eljutottak hozzám ilyesfajta aforizmák... Engelmayer Ákos, a rendszerváltozás utáni első varsoói nagykövet is mondott ilyesmit. Hatásos, de pontatlan, mert Mártának hatalmas és értékes az életműve, s egyébként több a lengyel kitüntetése, mint nekem a magyar.

– *Egyre rövidebbek a válaszaid, ideje befejezni a beszélgetést?*

– A lélegzetvétel is rövidül a fáradtsággal, s végül már csak galambnyi pihegés... És elszáll a lélek...

– *Akkor csak annyit mondjál, hogy mik a jövőbeli terveid?*

– Amikor ilyen kérdést hallok, kiüt a hideg veríték, mert nyomban az jut eszembe, amit Witold Gombrowicz mondott egy olasz újságíróknak adott utolsó interjújában. A hasonló kérdésre egyetlen szóval felelt: sírgödör. Ennek hallatán a kérdező kővé vált. Pedig a válasz Gombrowicz esetében beigazolódtott, rövidesen meghalt. Annyi idős volt, mint most én. De elárulom az igazat: elképesztően sok tervem van, több mint amennyi huszonöt éves koromban volt. Márta nemegyszer igyekszik mértékletességre inteni: annyi a terved, mintha kétszáz évig akarnál élni. E tekintetben semmi sem változott, de arról beszélni nem szeretnék, ami mulasztásaimról árulkodna.

Kovács István